

Lachen om glasschriften

De functie van humor in de koddige opschriften van Hieronymus Sweerts

Naam: Tina Zemmouchi
Studentnummer: 3409708
Cursus: Eindschrijft Bachelor Nederlandse taal en cultuur
Docent: Prof. Dr. Arnoud Visser
Datum: 15 juni 2015
Universiteit van Utrecht

Inhoud

Inhoud	2
Samenvatting.....	3
Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1 Wat is humor in het algemeen?	7
Hoofdstuk 2 Sweerts en de glasschriften.....	12
Conclusie	26
Bibliografie	28

Samenvatting

In deze scriptie wordt onderzoek gedaan naar de functie van humor in de *Koddige en ernstige opschriften, op luyffens, wagens, glazen, uithangborden en andere taferelen* opschriften van Hieronymus Sweerts. Hiervoor is één type opschrift, het glasschrift als uitgangspunt genomen. Aan de hand van drie algemeen bekende humorthorieën te weten de superioriteitstheorie, ventieltheorie en incongruentietheorie wordt geanalyseerd welke technieken Sweerts onder andere inzette om humor te bewerkstelligen bij de lezer. Vervolgens wordt onderzocht welke functie die humor vervulde. Dit gebeurt op basis van drie thema's gender, religie en scatologie. Daarvoor wordt eerst nog uitleg gegeven over de werking van humor in het algemeen en over het gedachtegoed ten opzichte van humor in de 17^e eeuw.

Inleiding

Wat wordt er onderzocht?

Volgens de titel zijn de teksten in *Koddige en ernstige opschriften, op luyffens, wagens, glazen, uithangborden en andere taferelen* van Hieronymus Sweerts (1682) 'koddig', oftewel humoristisch. Een voorbeeld van zo'n koddig glasschrift is bijvoorbeeld: *Wil je zien een man zijn grond, Slaat zijn wyf of zijn hond*.¹ Dat moet een lezer toch aantrekken om verder te lezen. Maar waar moest die lezer dan om lachen en hoe ver mocht de humor gaan? Lachen mocht ten tijde van Sweerts maar er waren uiteraard ook grenzen aan verbonden. Die regels waren bijvoorbeeld terug te vinden in theologische geschriften en etiquetteboeken. Dit valt onder andere te lezen in *Lachen in de Gouden Eeuw* van Rudolf Dekker.² Er mocht gelachen worden maar het moest wel 'eerlijk vermaak' zijn.³

Die regels omtrent eerlijk vermaak werden alleen niet altijd nageleefd. Dat zien we ook terug in de opschriften van Sweerts. Sommige van die opschriften zijn toch ook op de rand van wat fatsoenlijk is volgens de toen geldende sociale regels.

Met dit eindwerkstuk wil ik onderzoeken welke rol humor speelt in de glasschriften van Hieronymus Sweerts. Sweerts geeft in zijn inleiding aan dat hij jarenlang diverse opschriften heeft verzameld die hij her en der tegenkwam in openbare ruimtes en dat hij de lezer wil vermaken met deze opschriften. Het zijn opschriften die in de openbare ruimte te lezen waren en voor iedereen zichtbaar, voor een breed en gemêleerd publiek. Sommige hadden een commerciële functie, ze moesten leiden tot een aankoop. Die teksten geven ons een kijkje in de rol van humor in commerciële contexten aan het eind van de 17^e eeuw. Doordat die opschriften bedoeld waren om een breed publiek te vermaken is het mogelijk te zien wat als grappig wordt ervaren maar niet aanstootgevend. Een breed publiek moest die humor begrijpen en waarderen. Hoe verhoudt die humor die hij gebruikte zich tot de bestaande normen die golden in de maatschappij voor het mogen lachen? Aan de ene kant zien we de algemene regels waarbij lachen toegestaan is als het eerlijk vermaak is maar aan de andere kant hebben we de teksten van Sweerts. Daar kwam niet alleen maar eerlijk vermaak in voor.

Humor kan diverse functies hebben. Humor kan een saamhorigheidsgevoel opwekken maar ook uitsluiting bewerkstelligen. En die humor verschilt ook per doelgroep. Wat zijn die verschillen en overeenkomsten en is er een patroon te zien in de teksten van Sweerts? Met dit werkstuk wil ik daar onderzoek naar doen.

In het algemeen zijn er drie gangbare theorieën over humor in de sociaalwetenschappelijke literatuur, te weten de ventieltheorie, incongruïteitstheorie en de superioriteitstheorie. Giseline Kuipers spreekt in haar proefschrift *Goede humor, slechte smaak* onder andere

¹ H. Sweerts, *Koddige en ernstige opschriften, op luyffens, wagens, glazen, uithangborden en andere taferelen*. Zaltbommel 1969, p. 131.

² R. Dekker, *Lachen in de Gouden Eeuw. Een geschiedenis van de Nederlandse humor*. Amsterdam 1997 pp. 15-18.

³ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 40.

over de ambivalentie van humor en vier tegenstrijdige functies.⁴ Met behulp van deze theorieën wil ik de koddige opschriften van Sweerts nader analyseren.

Waarom is dit interessant?

Er is tot nu toe al divers onderzoek gedaan naar humor in de 17^e eeuw. Zo heeft Rudolf Dekker onderzocht waar mensen om moesten lachen in de Gouden Eeuw met als primaire bron het moppenboek *Anecdota sive historiae jocosae* van Aernout van Overbeke.⁵ Maar dit onderzoek gaat alleen uit van het moppenboek van Overbeke. En daarvan is bekend dat het gelezen werd door hoge ambtenaren, advocaten en notarissen.⁶ Dat is dus maar een bepaalde groep van de samenleving. Daarnaast is de *Anecdota* getypeerd als een moppenboek, dit betreft dus een ander type tekst dan de koddige opschriften.

Ook Johan Verberckmoes heeft grondig onderzoek verricht naar het lachen in de 17^e eeuw. Maar hij was vooral geïnteresseerd hoe het lachen lichamelijk verging.⁷ Hij heeft het gevoel voor humor vanuit de lach bekeken en caleidoscopisch onderzoek verricht. Daarmee bedoelt hij dat hij de diverse dimensies van dit onderwerp er steeds bij betreft.⁸

Met dit onderzoek ga ik net als Dekker wel uit van één primaire bron, de teksten van Sweerts, maar het verschil hier is dat deze verzameling teksten (althans de opschriften) bedoeld was voor een breed publiek.⁹ Het is dan ook interessant om te zien hoe iemand humor inzet die een gehele samenleving moet aanspreken in plaats van een bepaalde doelgroep.

De aanname is dan ook dat de humor daarop is aangepast. Iedereen moest het begrijpen maar vooral ook waarderen. Niemand mocht tegen het hoofd gestoten worden met de opschriften. Vanuit die hoek worden de glasschriften ook geanalyseerd. Waar Dekker en Verberckmoes vooral keken naar de gebruikte technieken en aanleidingen tot grappen, keken zij niet welke uitwerking humor had op bepaalde doelgroepen van de samenleving. Met mijn onderzoek wil daar een bijdrage aan leveren.

Verder is er nog weinig onderzoek gedaan naar de teksten van Sweerts. Deze zijn tot nu toe nog niet geanalyseerd op het gebied van humor. Dit eindwerkstuk geeft daar wellicht meer inzicht in zodat we een beter beeld krijgen van de sociale normen en rolpatronen in de Gouden Eeuw.

⁴ G. Kuipers, *Goede humor, slechte smaak: een sociologie van de mop*. Amsterdam 2001. Diss. UvA p. 45.

⁵ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 12.

⁶ R. Dekker. En H. Roodenburg, 'Humor in de zeventiende eeuw. Opvoeding, huwelijk en seksualiteit in de moppen van Aernout van Overbeke', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 (1984), p. 245.

⁷ J. Verberckmoes, *Schertsen, schateren en schimpen. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen 1998, p. 25.

⁸ Verberckmoes 1998 (zie noot 7), p. 7.

⁹ Vraag blijft of de verzameling teksten ook door een breed publiek werden gelezen. Wellicht dat die ook maar door een bepaald publiek werden gelezen. Zie hiervoor ook hoofdstuk 2.2.

Wat is mijn aanpak?

De verzameling teksten is, zoals uit de titel al blijkt, in meerdere groepen onder te verdelen. Die groepering is gemaakt op basis van herkomst van de opschriften, oftewel waar ze te lezen waren voor het publiek. De volgende typen zijn er: luifels, wagens, glasschriften, uithangborden en overige zoals grafstenen en secreten. In dit eindwerkstuk bestudeer ik één type opschrift nader, het glasschrift. Ik beperk me tot één type omdat het anders een te groot onderzoek wordt en ik van mening ben dat de inhoud van alle teksten te divers is om eventueel een algemene geldende uitspraak te doen over de functies en effecten van humor. Ik kies voor het type glasschrift omdat ze vaak te maken hebben met morele grenzen.

In hoofdstuk 1 zal ik de term humor verkennen. Het is geen eenduidige term en er is vanuit verschillende disciplines op verschillende manieren naar het concept gekeken. Ik zal hier een kort overzicht geven van de oorsprong van het denken over humor en van moderne humorthorieën. Daarnaast wordt het gedachtegoed over humor in de 17^e eeuw behandeld.

In hoofdstuk twee bekijk ik welke vormen van humor Sweerts gebruikte en welke technieken hij toepaste. Dit doe ik aan de hand van de glasschriften. Verder kijk ik of de ingezette functies en effecten van humor zoals ze gebruikt zijn in de teksten, bepalend zijn om een breed publiek te vermaken. ik richt mij dan op de functies en effecten van humor zoals ze beschreven worden in de humor theorieën. Ook bekijk ik hoe die opschriften functioneerden in de maatschappij ten tijde van de 17^e eeuw.

Hoofdstuk 1 Wat is humor in het algemeen?

1.1 Denken over humor vanuit de diverse disciplines

“Hij heeft echt humor” of “zij heeft totaal geen gevoel voor humor” zijn twee zinnen die we allemaal begrijpen. De eerste zin beschouwen we als een positieve uiting en de tweede als een negatieve. Tegenwoordig wordt humor gezien als een positieve eigenschap van een persoon. Lees een contactadvertentie en vaak is een voorwaarde dat iemand ‘gevoel voor humor’ moet hebben. Toch is humor niet zo’n makkelijk begrip als dat het lijkt. Wat voor de een humoristisch is, daar kan een ander de lol niet van in zien.

Wat betekent humor dan? Volgens het woordenboek Van Dale heeft het woord humor twee betekenissen, ten eerste ‘dat wat grappig is’ en ten tweede ‘oog en gevoel voor wat grappig is’.¹⁰ Humor wordt dus verbonden met iets wat grappig is. Als we de betekenis van lachen opzoeken lezen we ‘uiting van vrolijkheid, blijdschap enz’.¹¹ Lachen is ook vaak een uiting van vrolijkheid maar daar hoeft niet altijd sprake van te zijn. Zo kunnen we ook lachen als we gekieteld worden terwijl daar niets grappigs of vrolijks aan is. En soms lachen we ook als we zenuwachtig zijn. Maar humor wordt wel gezien als de belangrijkste aanleiding om te lachen.

In het algemeen zijn er tegenwoordig drie theorieën over humor te weten:

Superioriteitstheorie, ventieltheorie en incongruïteitstheorie.

In paragraaf 1.3 geef ik meer uitleg over deze theorieën. Eerst bespreek ik het gedachtegoed over humor in de 17^e eeuw, ook wel de Gouden Eeuw genoemd.

1.2 Denken over humor vanuit de 17^e eeuw

Vanaf de 18^e eeuw stonden Nederlanders niet bekend als een vrolijk volk. Rudolf Dekker heeft het in zijn boek *Lachen in de Gouden Eeuw* over een omslag die plaatsvindt aan het einde van de zeventiende eeuw in Nederland. Van een vrolijk volk veranderden de Nederlanders in een serieus volk. En die omslag had volgens Dekker te maken met een nieuwe houding ten opzichte van humor.¹² In deze paragraaf zal ik dieper ingaan over hoe men dacht over humor ten tijde van de zeventiende eeuw. Wat hield die omslag in en wat waren de normen en waarden ten opzichte van het lachen?

In de 17^e eeuw werd het langzaamaan niet meer geaccepteerd om uitbundig gedrag te vertonen. Johan Verberckmoes geeft in zijn studie *Schertsen, schimpen en schateren* aan dat allerlei vormen van expressie, waaronder het lachen beperkt moesten blijven. Men moest zijn eigen gedrag zodanig reguleren zodat niemand daar aanstoot aan kon nemen. Deze houding werd als eerste zichtbaar bij de elite en druppelde door naar de burgers in de steden. Lachen werd hierdoor gezien als een vorm van expressie waarvoor je je moest schamen. Kernwoorden in die tijd voor gedrag waren matiging en zelfdiscipline. Als er gelachen werd dan moest het lachen bewust en ingetoomd zijn.¹³

¹⁰ Betekenis woord Van Dale, <<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=humor&lang=nn#.VVw6Ok1DEic> (15-05-2015).

¹¹ Betekenis woord Van Dale, <<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=lachen&lang=nn#.VVw6hk1DEic>> (15-05-2015).

¹² Dekker 1997 (zie noot 2), p. 15.

¹³ Verberckmoes 1998 (zie noot 7), p. 70.

Deze nieuwe houding ten opzichte van humor kwam voort vanuit het humanisme. Het humanisme is een stroming dat zijn oorsprong kent in Italië en ook in Nederland populair werd tijdens de Renaissance. Bij het humanisme in de 17^e eeuw stonden zelfontplooiing en individuele verantwoordelijkheid centraal. Ook onderwijs was zeer belangrijk bij het humanisme. Zo leerde men verantwoordelijkheidsgevoel te krijgen en beschaafd gedrag te vertonen.¹⁴ De bevolking in de Nederlanden kreeg diverse handreikingen om beschaafd te worden. Zo had men de beschikking tot theologische geschriften, etiquetteboeken en moralistisch-literaire werken. Met deze handreikingen kon ook het lachen worden ingetoomd, beperkt en zelfs aan banden gelegd worden.

1.2.1 Theologische geschriften

In diverse theologische geschriften is te lezen dat lachen niet werd gewaardeerd. De beroemde theoloog Gisbertus Voetius (1588-1676) was van mening dat men weinig moest lachen, hoe minder hoe beter. Wie op aarde veel lachte zou schreien in het hiernamaals.¹⁵ Hiervoor had hij diverse argumenten. Een daarvan was dat in de bijbel nergens te lezen was dat Christus gelachen had. In diverse traktaten van hem kwam het onderwerp terug. Hij beriep zich dan op de zonden van de mens. Lachen en vrolijk zijn werd gezien als een zonde.¹⁶ Ook het spotten met andermans gebreken zoals blindheid, armoede en doofheid werd gezien als een zonde.¹⁷ De termen eerlijk en oneerlijk zijn van grote invloed op het dagelijkse leven in de 17^e eeuw. Eer werd als bijna grootste goed gezien in de 17^e eeuw en angst voor eerverlies was groot. En lachen werd vaak verbonden met eer en oneer zo blijkt uit de geschriften.¹⁸

1.2.2 Etiquetteboeken

Ook etiquetteboeken kon men raadplegen in de 17^e eeuw als het om lachen gaat. Deze voorschriften kon men dan gebruiken tijdens een conversatie. Deze boeken met gedragsregels verschenen voor het eerst in Italië, het meest toonaangevende land ten tijde van de Renaissance.¹⁹ Beroemd in de Nederlanden was het boek *De hovelings* van Baldassare Castiglione.²⁰ Oorspronkelijk bedoeld voor hovelingen. Later verschenen er ook andere boeken voor de gewone burger, die gretig aftrek vonden. Blijkbaar was hier behoefte aan.

Volgens schrijvers van diverse etiquetteboeken mocht er wel gelachen worden maar er waren gedragsregels omtrent het lachen. Humor moest aan bepaalde eisen voldoen. Deze eisen waren zo goed als hetzelfde in elk etiquetteboek.²¹ De belangrijkste kenmerken waaraan die humor moest voldoen volgens de toen geldende etiquetteboeken waren:

- Humor moest eerlijk zijn. Dit zag je net als bij de theologische geschriften ook terug in de etiquetteboeken.
- Spotten met eigen of andermans gebreken was niet acceptabel. Ook dit zagen we terug bij de theologen.

¹⁴ Literatuurgeschiedenis < <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/thema/lgge084.html> > (16-05-2015).

¹⁵ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 15.

¹⁶ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 16.

¹⁷ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 16.

¹⁸ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 17.

¹⁹ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 18.

²⁰ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 18.

²¹ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 21.

- Geen gebruik van platte woorden of uitdrukkingen.
- Geen grappen maken die niet te pas kwamen.
- Humor moest stand gebonden zijn. Geen grappen maken over hooggeplaatste mensen.

1.2.3 Het lachen als medicijn

In de hierboven genoemde paragrafen heb ik voornamelijk laten zien dat het lachen was toegestaan maar onder voorwaarden en vooral niet te vaak. Maar het lachen werd ook gezien als een medicijn tegen een ziekte als melancholie. Om dat te begrijpen moet eerst uitgelegd worden wat melancholie met humor te maken heeft.

Het woord humor komt oorspronkelijk van het Griekse woord ‘humores’ hetgeen ‘vocht’ betekent. De oude Grieken gingen er vanuit dat elk mens vochten in zijn lichaam heeft en hebben hier de humorenleer op gebaseerd.

Deze humorenleer is de belangrijkste geneeskundige leer in de Middeleeuwen. Deze leer gaat er vanuit dat het menselijk lichaam bestond uit vier vochten (humoren) te weten; het bloed (sanguis), gele gal (colera), zwarte gal (melancholia) en slijm (flegma). Deze humoren waren bij een ieder mens aanwezig maar de verhoudingen verschilden per persoon. Die verhouding bepaalde vervolgens ook het karakter van iemand, oftewel zijn temperament. Er waren vier temperamenten die gekoppeld waren aan de humoren.²²

- Sanguinisch met bloed > sensueel en levenslustig type
- Flegmaticus met slijm > bleek, lui en lafhartig
- Cholericus met gele gal > wraakzuchtig en driftig
- Melancholicus met zwarte gal > depressief en onbetrouwbaar

Volgens de humorenleer komt het erop aan dat de lichaamsvochten in een juiste balans moeten zijn. Bij zieke mensen was die balans verstoord, zoals iemand die last had van melancholie.²³ De remedie was gericht op herstel van balans van humoren. Bij een melancholicus vond er geen goede doorstroming van het bloed plaats vanwege de koude, zwarte gal. Hij was daarom gebaat bij beweging en sanguinische vrolijkheid.²⁴ Dat kon door te wandelen, muziek te maken en te lachen. Lachen kon dan bijvoorbeeld ook door het lezen van amusementsliteratuur. Zo hechtten de hovelingen, geleerden en stedelijke elite een grote waarde aan literair vermaak.²⁵ Doordat humor werkt als een verrassing kon het zieke humeur van de melancholicus ‘verschieten’ zodat de humeuren weer in evenwicht kwamen.²⁶ De *koddige teksten* van Sweerts waren hiervoor wellicht geschikt. Sweerts gebruikt namelijk meerdere malen de ‘verrassingstechniek’ om de lezer te laten lachen.

²² E. Huizenga, *Bitterzoete balsem. Geneeskunde, chirurgie en farmacie in de late Middeleeuwen*. Hilversum 2004, p. 11.

²³ E. Huizenga, *Bitterzoete balsem. Geneeskunde, chirurgie en farmacie in de late Middeleeuwen*. Hilversum 2004, p. 11.

²⁴ Verberckmoes 1998 (zie noot 7), p. 72.

²⁵ S. van Stipriaan, *Leugens en vermaak. Boccaccio's novellen in de kluchtcultuur van de Nederlandse renaissance*. Amsterdam 1996, p. 71.

²⁶ Verberckmoes 1998 (zie noot 7), p. 73.

1.3 Moderne theorieën over humor

Vanuit de diverse wetenschappen staat één ding centraal als het om humor gaat en dat is de vraag waar mensen om lachen en waarom. Giseline Kuipers geeft aan dat hier drie klassieke antwoorden op worden gegeven waarbij drie theorieën horen. In haar dissertatie schrijft ze dat bij elk van deze theorieën er één mechanisme is dat ten grondslag ligt aan alle humor. Bij de superioriteitstheorie is dat het gevoel waaraan een grap appelleert, bij de ventieltheorie zit het in het effect van de humor en bij de incongruïteitstheorie zit het in de structuur van de humor.²⁷

1.3.1 Superioriteitstheorie

De superioriteitstheorie betreft de oudste theorie waarbij het lachen centraal staat.²⁸ Bij deze theorie ligt de nadruk op superioriteit. Als we lachen dan doen we dat met superieure gevoelens ten opzichte van iemand anders. We lachen de ander uit of kwetsen hem of haar.²⁹ De filosoof Plato boog zich al over het fenomeen lachen. Op basis van die superieure gevoelens zag Plato lachen als iets negatiefs. Hij zag daarmee een samenhang met agressie. Plato zag lachen als een emotie die de rationele zelfcontrole overheerste.³⁰ De opvattingen zoals Plato en later onder andere ook Aristoteles ze verwoordden zijn te scharen onder de superioriteitstheorie.

De filosoof Thomas Hobbes (1588-1679) heeft de superioriteitstheorie het beste verwoord. Volgens de opvattingen van Hobbes zijn mensen van nature individualistisch en competitief ingesteld. Zo willen we altijd winnen en nooit verliezen. Als we winnen voelen we ons goed en voelen we ons superieur en als gevolg daarvan willen we lachen.³¹

De visie van Hobbes was: 'Die grimassen die lachen worden genoemd, zijn niets anders dan een plotseling gevoel van triomf veroorzaakt door de onverwachte ontdekking van de één of andere voortreffelijkheid in onszelf tegenover de zwakheid van anderen of met onze eigen zwaktes in het verleden'.³²

In de 18e eeuw is de superioriteitstheorie minder dominant aanwezig nadat Francis Hutcheson kritiek uit op de visie van Hobbes. Hij stelt dat gevoelens van superioriteit niet noodzakelijk alsmede niet voldoende zijn om te lachen.³³ We kunnen namelijk ook om onszelf lachen zonder dat daar zulke (superieure) gevoelens opkomen.

1.3.2 Ventieltheorie

Bij de ventieltheorie of ontlastingstheorie ligt de nadruk vooral op het effect van het lachen. Dit in tegenstelling tot andere twee theorieën waar de nadruk ligt op de aanleiding tot lachen.³⁴ Bij de ventieltheorie betreft het een ontlasting van spanning waarbij het ineens wegvallen van spanning dan de aanleiding is tot lachen. Het is vooral een lichamelijke

²⁷ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 23.

²⁸ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 28.

²⁹ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (14-05-2015).

³⁰ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (14-05-2015).

³¹ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (14-05-2015).

³² T. Hobbes, *Leviathan*. Renaissance Aidelade 1999.

<<https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/748/leviathan.pdf>> (14-05-2015).

³³ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (14-05-2015).

³⁴ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 31.

uitbarsting die een ontspannen en bevrijd gevoel veroorzaakt.³⁵ Zo wordt in veel teksten eerst een spanning opgebouwd en uiteindelijk komt deze spanning vrij bij de clou of ontknoping.³⁶ Ook in de teksten van Sweerts wordt een spanning opgebouwd die vervolgens ontladen wordt met een pointe, de clou van de grap. Voorbeelden hiervan beschrijf ik in hoofdstuk 2.

Voorstander van deze theorie is onder andere Herbert Spencer (1820-1903).³⁷ Spencer ontwikkelt in *The Physiology of Laughter* (1911) een theorie over lachen dat rechtstreeks verband houdt met het vrijkomen van een zenuwspanning. Opwinding en beroering produceren een energie die zijn weg naar buiten moet vinden. Hiermee zag hij raakvlakken met de incongruïteitstheorie. Als gevolg van een plotselinge cognitieve verschuiving ontstond er een psychische ontlading.³⁸

Kritiek op de theorie van Spencer was er ook. Volgens critici komen grapjes vaak spontaan op. Dan is er dus geen sprake van een opgebouwde energie die vervolgens ontladen moet worden.³⁹

1.3.3 Incongruentietheorie

Bij de incongruïteitstheorie of incongruentietheorie ligt de nadruk vooral op de structuur van de humor. Dit is de meest recente theorie en deze theorie kijkt naar de aanleiding tot lachen en wat de grap onderscheidt van andere uitspraken.⁴⁰

Incongruentie houdt in dat iets niet gepast is. Als je dat betreft op humor dan zit de grap er in dat je moet lachen als iets gebeurt wat niet volgens je verwachting zou gebeuren. Het lachen is dan een reactie op een cognitief proces.⁴¹

Dat humor altijd betrekking heeft op een incongruentie wordt niet meer bestreden. Er wordt een verwachting opgebouwd in de grap en daarna wordt die verwachting doorbroken.⁴²

Incongruentie is denkbaar op meerdere gebieden zoals taal, logica, moraal, sociale of fysieke werkelijkheid.⁴³ Bij woordgrapjes, waarbij iets een dubbele betekenis kan krijgen, is de humor gebaseerd op een talige incongruentie of onmogelijkheid.⁴⁴ Daarnaast kan humor gebaseerd zijn op een ongepastheid. Dan gaat het om incongruentie op het gebied van sociale normen, regels en rollen.⁴⁵ Ook hier zijn diverse voorbeelden van terug te vinden in de teksten van Sweerts. Deze komen uitgebreid ter sprake in hoofdstuk 2.

³⁵ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 31.

³⁶ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 32.

³⁷ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (22-05-2015).

³⁸ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (22-05-2015).

³⁹ Stanford encyclopedia of Philosophy <<http://plato.stanford.edu/entries/humor/>> (22-05-2015).

⁴⁰ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 31.

⁴¹ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 24.

⁴² Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 34.

⁴³ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 24.

⁴⁴ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 24.

⁴⁵ Kuipers 2001 (zie noot 4), p. 24.

Hoofdstuk 2 Sweerts en de glasschriften

In dit hoofdstuk zal ik ingaan op de glasschriften van Hieronymus Sweerts. Ik bekijk welke technieken hij gebruikt om humor te bewerkstelligen en hoe humor functioneert. Dit doe ik aan de hand van drie thema's te weten gender, religie en scatologie. Dit zijn thema's die veelvuldig voorkomen in de opschriften. Door naar die verschillende thema's te kijken zullen we zien dat Sweerts verschillende technieken gebruikte om humor te bewerkstelligen en dat humor verschillende functies vervulde. Die technieken en functies verschilden per thema. Voordat ik daar aan begin bespreek ik de auteur zelf en wijd ik nog een paragraaf aan de editie die ik hiervoor gebruikt heb.

2.1 Hieronymus Sweerts

Hieronymus Sweerts (ook wel geschreven als Zweerts) werd geboren in 1629 in Amsterdam. Zijn vader, met dezelfde naam, was schilder en zijn grootvader was graveur/ tekenaar. Hij kwam dus uit een artistieke familie. Hieronymus werd opgeleid tot drukker bij zijn oom Paulus van Ravestein en in 1664 werd hij opgenomen in het boekverkopersgilde.⁴⁶ Naast het boekdrukken en uitgeven hield Sweerts zich ook bezig met het dichten. Dat deed hij niet alleen onder zijn eigen naam maar ook onder de schuilnaam Jeroen Jeroensz en pseudoniem Hippolytus de Vrije.⁴⁷ Zo schreef hij tijdens zijn leven vrolijke gedichtjes zoals in 1654 *De olipodrigo, bestaande in vrolijke gezangen*. In 1678 gaf hij *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk* uit. Dit is een komisch-ironische tekst en een bewerking van de veel oudere Franse tekst *Les Quize Joies de mariage*.⁴⁸ Sweerts was in zijn tijd ook bekend om het rijmen. Samen met vrienden wisselden ze gedichtjes uit op dezelfde rijmwoorden.⁴⁹ Aangezien Sweerts één van de veertien dichters was die Joost van den Vondel naar zijn laatste rustplaats bracht, moet hij een zeker aanzien hebben genoten binnen de literaire wereld.⁵⁰

Aan het einde van zijn leven werd Sweerts waarschijnlijk melancholisch en depressief.⁵¹ Een arts zou hem daarom hebben aangeraden om veel te wandelen. Tijdens dit wandelen moet hij in ieder geval een groot aantal opschriften verzameld hebben die hij *Koddige en ernstige opschriften, op luyffels, wagens, glazen, uythangborden, en andere taferelen* noemde. In totaal zijn hier vier delen van. Het eerste deel verscheen in 1682 met een herdruk in 1684, het tweede deel in 1683. Het derde deel kwam uit in 1685 en was oorspronkelijk bedoeld als laatste deel.⁵² Zo schrijft Sweerts in zijn inleiding van deel vier dat het derde deel bedoeld was als *het laatste gerecht* maar dat hij nog een verdwaald zakboekje had gevonden met mooie teksten die hij de lezer niet wilde onthouden. Daarom is er toch nog een vierde deel gekomen in 1690 dat we moeten zien als *nagerecht of banket*.⁵³

⁴⁶ Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/#source=3&page=620&accessor=accessor_index> (27-05-2015).

⁴⁷ Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/#source=3&page=620&accessor=accessor_index> (27-05-2015).

⁴⁸ H. Sweerts, *De tien vermakelijkheden van het Huwelijk*. Amsterdam, 1988, p. 111.

⁴⁹ K. Porteman, M.B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen*. Amsterdam 2008, p. 672.

⁵⁰ J Koppenol, 'Humor van de straat. De koddige en ernstige opschriften van Hieronymus Sweerts', In: Strien, T. van (red) en Zemel, R., *Daer omme lachen die liede*, Amsterdam 2005, p. 131.

⁵¹ M. Kramer, *Hiernoymus Sweerts. Het netwerk van een boekdrukker, prentuitgever en dichter*, Masterscriptie. Universiteit van Amsterdam, juli 2013 <<http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=497162>> (27-05-2015).

⁵² Koppenol 2005 (zie noot 48), p. 132.

⁵³ Sweerts 1969 (zie noot 1), p. 3.

In 1696 overleed Hieronymus Sweerts. Na zijn overlijden heeft zijn zoon Cornelis de bundel *Alle gedichten* (1697) uitgegeven. Dit is een verzameling gedichten van Hieronymus Sweerts die naar het oordeel van zijn zoon in één bundel bewaard moesten blijven.⁵⁴

2.2 Verschil tussen de opschriften en teksten

Voor het analyseren van de teksten van Sweerts gebruik ik een transcriptie die digitaal beschikbaar is gesteld op de DBNL. Deze transcriptie is gemaakt op basis van de facsimile editie door de Europese bibliotheek uit Zaltbommel in 1969 op basis van de editie uit 1698-1700.⁵⁵

Het valt dus op dat er meerdere versies in omloop zijn van de *koddige teksten* van Hieronymus Sweerts. Maar van belang bij dit onderzoek is waar die editie uit 1698-1700 nu eigenlijk op gebaseerd is. Zijn de teksten zoals ze zijn opgenomen in die editie ook daadwerkelijk zo genoteerd door Hieronymus Sweerts tijdens zijn wandelingen? Waren die opschriften ook daadwerkelijk te lezen op luifels, glasschriften en dergelijke? Mogelijk zit er een verschil tussen de teksten en opschriften. Als dat zo is, moet er natuurlijk ook een aanleiding zijn geweest voor Sweerts om ze aan te passen. Sweerts is dan wel de auteur⁵⁶ van de teksten maar in hoeverre heeft hij ze letterlijk overgeschreven?

In de inleiding van deel I lezen we dat Sweerts zelf iets zegt over de opschriften. Hij geeft aan dat hij de lezer wat wil vermaken met opschriften die hij door de jaren heen verzameld en opgeschreven heeft. Zo zegt hij dat sommige daarvan door de jaren heen iets zijn aangepast. Sommige verzen waren iets te grof om op te nemen en andere hebben een gekuiste versie gekregen of, zoals Sweerts het uitdrukt, hij heeft ze *een vygeblaadjen voor gedaan*.⁵⁷

Johan Koppenol stipt dit probleem aan in zijn betoog waarin hij de teksten van Sweerts als een soort van volks poëzie bestempelt.⁵⁸ Hij vraagt zich af of de verzen bewerkt zijn door Sweerts. Koppenol is van mening dat ze niet bewerkt zijn omdat er volgens hem geen reden toe is om in te grijpen in de opschriften.⁵⁹ Wel ziet hij in de *koddige teksten* van Sweerts meerdere varianten van dezelfde soort verzen terugkomen. Hij bedoelt dan dat een zelfde moraal in diverse teksten terugkomt. Dat is volgens hem een bewijs dat het hier om volks poëzie gaat. En daarmee bedoelt hij dat ze geschikt zijn voor een breed publiek.

Dit is van belang omdat de doelgroep voor wie de opschriften bedoeld waren wellicht anders was dan de doelgroep die de teksten las. Van de opschriften mag men verwachten dat die voor een breed publiek toegankelijk waren. Van de teksten is niet bekend door wie ze gelezen werden. We weten alleen dat ze populair waren omdat er meerdere herdrukken

⁵⁴ Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde
<http://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_4008.php> (27-05-2015).

⁵⁵ Sweerts 1969 (zie noot 1), verantwoording <http://www.dbnl.org/tekst/swee002kodd01_01/colofon.php> (27-05-2015).

⁵⁶ Johan Koppenol stelt in zijn artikel dat Sweerts niet de auteur is van de opschriften maar primair de verzamelaar. Koppenol 2005 (zie noot 48), p. 136.

⁵⁷ Sweerts 1969 (zie noot 1), p. 6.

⁵⁸ Koppenol 2005 (zie noot 48), p. 136.

⁵⁹ Koppenol 2005 (zie noot 48), p. 136.

uitgegeven zijn.⁶⁰ Bij een conclusie over de functie van humor in de glasschriften moet dit in het achterhoofd worden gehouden.

Uiteindelijk kunnen we niet met zekerheid vaststellen of de glasschriften zoals Sweerts ze zegt gevonden te hebben ook daadwerkelijk overeenkomen met de teksten in de bundels. Bij deze analyse neem ik aan dat de teksten in de bundel gelijk zijn aan de opschriften waarvan Sweerts zelf aangeeft dat hij ze heeft overgenomen van luifels, glasschriften en cetera.

2.3 Humor per thema

2.3.1 Gender

Bij gender gaat het om de relatie tussen mannen en vrouwen. Bij het type glasschriften waarbij gender ter sprake komt is duidelijk te zien dat de humor gericht is op mannen. Mannen zijn het beoogde publiek, zij worden geacht te lachen om de opschriften. Dat is te merken omdat vrouwen bijna altijd het doelwit van de grappen zijn en voornamelijk in negatieve zin. Sweerts gebruikt diverse thema's en stereotypen om grappen te maken over vrouwen. Zo zijn vrouwen op seks belust. In deel I, p.73 lezen we het volgende opschrift:

Hout-zagers keelen, en vrouwe billen
Zijn zonder vocht niet te stillen.

Hier wordt uitgelegd dat de kelen van houtzagers en de billen van vrouwen alleen met vocht te stillen zijn. Van dit opschrift gaat een seksuele lading uit en wel dat een vrouw bevredigd moet worden in dezelfde mate als die van gulzige handwerkslieden. Dit sluit aan bij een algemeen idee. In de zestiende en zeventiende eeuw gold de opvatting dat vrouwen seksueel onbevredigbaar waren.⁶¹ Bekend is ook dat hier vaak grappen over gemaakt werden. We zien hier een voorbeeld van het denkbeeld van mannen over vrouwen die altijd geil en onbevredigbaar zijn. Het is onwaarschijnlijk dat een vrouw zo over zichzelf dacht en hier om moest lachen. Door een op seks beluste vrouw te beschrijven, waar elke man tenslotte mee te maken krijgt, wordt een soort van 'wij-gevoel' gecreëerd bij mannen. Mannen zijn bang voor die onbevredigbare vrouw want daarmee houden ze hun vrouw niet onder controle.

Een ander thema dat Sweerts gebruikt in zijn glasschriften is het vergelijken van vrouwen met dieren of hen te zien als een bezit. Dit blijkt bijvoorbeeld uit deel II, p. 13:

Wyven zijn Apen,
Een koddig goet om by te slapen.

Hier wordt een vrouw vergeleken met een aap waarbij ze een leuk 'goed' is om bij te slapen. Dit is humoristisch door het gebruik van een *koddig goet* en daarnaast ook nog door te zeggen dat mannen met apen slapen. Als lezer is dit een onverwachte wending en komt dit als een verrassing over. De techniek die Sweerts hier gebruikt om het lachen op te werken is

⁶⁰ Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde
<http://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_4008.php> (27-05-2015).

⁶¹ Dekker en Roodenburg (zie noot 6), p. 258.

die van verrassing. Door een vrouw te vergelijken met een aap wordt eigenlijk gezegd dat vrouwen niet menswaardig zijn. Ze worden niet voor vol gezien. Hier komen dus duidelijk kenmerken terug van de superioriteitstheorie. Mannen voelen zich verheven boven vrouwen.

We zien een ander gelijksoortige tekst waarbij een vrouw vergeleken wordt met een aap in deel III, p. 124:

Een Vrou is een gezellig dier,
Het is een Aap van groot plaazier.
Mint Honden, Katten, om de Muizen,
Maar Vrouwen konnen dubbeld luizen.

Een vrouw is iemand die plezier geeft met als voordeel dat ze ook nog nuttig is. Ze kan, in tegenstelling tot honden en katten, 'dubbel' luizen. Ook hier wordt gebruikgemaakt van de verrassingstechniek. Het is niet te verwachten dat een vrouw gelijk is aan een dier maar de grootste verrassing zit in het *dubbeld luizen*. Vrouwen en dieren verschillen maar weinig van elkaar met als enige verschil dat een vrouw haar man nog een extra plezier kan geven. Net als in het voorbeeld van de houtzagers gaat hier een seksuele lading van uit. Ook hier voelt de man zich duidelijk superieur aan zijn vrouw. Door zijn vrouw te vergelijken met dieren zien we kenmerken terug uit de superioriteitstheorie.

Nog een voorbeeld waarbij de vrouw gezien wordt als bezit en het gebruik van dieren terugkomt is te lezen in deel II, p. 120:

Eyge Hoend'ren, duurkoop eyeten,
Eyge Klokken, duurkoop beyeren,
Eygen Honden, duurkoop jacht.
Eyge Wagen, duurkoop vragt.
Maar een eygen deugtzaam Wif,
Is goedkoop vermaak voor 't Lijf.

Hoenderen, klokken, honden en wagens zijn duur in aanschaf en zijn een kostbaar bezit. Maar een eigen deugdzame vrouw daarentegen dient als goedkoop vermaak voor het lijf.

Net als in de bovenstaande voorbeelden zit de techniek om humor te bewerkstelligen op het gebied van een verrassingseffect. Het is nogal verrassend om een vrouw als goedkoop vermaak te zien in tegenstelling tot dieren en andere bezittingen die als duur worden neergezet. Ook zet Sweerts een techniek in op het gebied van taal door middel van een climax. Hij gebruikt eerst vier keer het woord *Eyge* aan het begin van de zin en maar in regel vijf zien we een verrassend effect door het woord *eygen* op een andere plaats te schrijven. Hiermee wordt spanning opgebouwd die zich ontladend in regel vijf.

Naast het gebruik van dieren als thema, komen hier ook tegenstellingen in voor. Goedkoop vermaak door het bezit van een vrouw tegenover duurkoop vermaak van bezittingen van dieren en wagens. Dieren en bezittingen zijn wederom te zien als 'ergens de baas van zijn'.

En ook dit zijn juist weer kenmerken van de superioriteitstheorie. En ook dit sluit aan bij een algemeen idee.

Vrouwen waren in de 17^e eeuw niet zelfstandig. Hiërarchisch vielen zij eerst onder het gezag van hun vader en daarna onder het gezag van hun man.⁶² Mannen willen graag aan deze rolpatronen vasthouden. Vrouwen moeten ondergeschikt blijven aan hun man. Door ze te vergelijken met dieren en andere bezittingen houden ze vast aan deze bestaande patronen.

De humor is, zoals uit deze voorbeelden blijkt, gezien vanuit het gezichtspunt van de man. Het gaat hier om het beeld wat een man heeft van de vrouw. De verhouding tussen man en vrouw is niet in balans. De vrouw is duidelijk ondergeschikt en is het doelwit van de grappen.

Een derde thema dat vaak terug te zien is in de glasschriften met betrekking tot gender is het gebruik van de boosaardige of ontevreden vrouw. Dit blijkt uit het voorbeeld in deel III, p. 10:

te Purmerent, in de drie Morianen.
Hoe zal een eerlijk man syn eerbaarheid bewaren,
Indien een boos wijf komt in quaatheid uit te varen?

We lezen hier dat een man zijn eer niet meer kan behouden als gevolg van het slechte gedrag van een boze vrouw. Het grappige aan deze tekst is het rijmgebruik van de woorden *bewaren* en *varen*. Het woord *bewaren* drukt stilstand uit en het woord *varen* drukt een beweging uit. Daarnaast is het rijmgebruik van *eerbaarheid* en *quaatheid* een grappige tegenstelling. Door het gebruik van en rijm en tegenstellingen in slechts twee regels werkt deze tekst op de lachspieren. Een ander voorbeeld van een boosaardige vrouw is te zien in deel I, p. 59:

Wel te kyven is vrou welik,
Maar dat niet te achten is mannelik.

Blijkbaar is het vrouw eigen om te kijven. En door er geen acht op te slaan, staat een man hier boven. Als hij hier boven staat, laat hij gewenst, eervol gedrag zien. Eer en oneer waren belangrijke normen in de maatschappij van de 17^e eeuw. Mensen werden opgedragen om eervol te handelen. Dit werd onder andere opgelegd vanuit de kerk maar ook vanuit etiquetteboeken zoals beschreven in hoofdstuk 1. Vrouwen moesten zich terughoudend gedragen in gezelschap.⁶³ En zij werden gezien als irrationele, zotte schepsels. Humor is dit voorbeeld te zien door het gebruik van *niet te achten*. Doordat een vrouw maar een zot schepsel is moet de man er maar geen acht op slaan.

Uit de voorbeelden is duidelijk te zien dat de vrouwen een negatief karakter hebben vanuit het gezichtspunt van de man. De humor is ook hier duidelijk op de man gericht. Opvallend hier is dat er geen gebruik wordt gemaakt van omkering. De bestaande normen worden niet op hun kop gezet zoals vaak gebeurde in humoristische stukken.⁶⁴ Humor wordt hier niet

⁶² Dekker 1997 (zie noot 2), p. 109.

⁶³ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 109.

⁶⁴ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 114.

gebruikt om bestaande normen te ondermijnen maar eerder om ze te bevestigen. Bekend is dat vrouwen bekend stonden om hun boosaardige en kwaadaardig gedrag. Dat was toen een algemeen gedachtegoed en dat lijkt door deze glasschriften weer bevestigd te worden. Mannen voelen zich superieur aan vrouwen.

Een ander terugkomend onderwerp bij de gender opschriften is eer. Bijvoorbeeld in deel I, p. 55:

Ver af, dat ik een meyt om 't goetje zou begeeren.
Ik zoek geen vrouw met gelt, ik zoek een vrou met eeren.

Ook hier is het gebruik van rijm in combinatie met een tegenstelling lachwekkend. Begeeren drukt het tegenovergestelde uit van eren. En toch worden deze twee woorden als een rijmpaar gebruikt. Als lezer is dat een verrassing. Het gaat hier om een onverwachte vergelijking waardoor er een humoristische werking vanuit gaat. Zoals ook in deel III, p. 22:

Een vrou van eeren, is waard te eeren.
Een vrouwe goet en schoon.
Is weerd een Konings kroon.
Een vrouwe doet zo veel met sparen,
Als menig man met goet te garen.
Een wyze vrou, Is mans behou.

In deze voorbeelden wordt het goede, deugdzame gedrag van de vrouw verheerlijkt. In het eerste voorbeeld is zelfs te zien dat eer boven geld staat. De man heeft liever een eerbare vrouw dan een vrouw met geld. Bij het tweede voorbeeld gaat het vooral om het dubbelop eren van de vrouw (regel 1) en is een eervolle vrouw een koningskroon waard.

Ook hier gebruikt Sweerts een stijlmiddel om de pointe verduidelijken en dat is hier weer een climax. Eerst is het nog maar een *vrou* of *vrouwe* maar uiteindelijk wordt het hoogtepunt bereikt met een *wyze vrou*. De teksten zijn duidelijk weer gericht op mannen, zij zijn de doelgroep. Zij moeten zich gedragen naar eer en geweten en zij hebben de keuze om eer boven geld te verkiezen. De functie van humor kan hier voornamelijk als een ventiel werken. Dan moeten we het zien als een soort van opluchting. Er wordt een spanning opgebouwd en in de laatste regel is dan de opluchting te lezen. Hier gaat het dan om de opluchting dat de man boven alles vooral een eerbare vrouw wilt.

Uit de voorbeelden die ik heb laten zien valt op te maken dat de humor bij gender niet in balans is. Dit is dan wel gezien vanuit het denkbeeld van de man. De humor is gericht op de man en de vrouw is bijna altijd (negatief) het doelwit van de grap. We zien eervol en oneervol gedrag terug waarbij het de man is die zich eervol moet gedragen. Opvallend hierbij is dat de bestaande normen niet op de kop gezet worden maar dat ze eerder bevestigd worden. De functie van humor is daar niet op gericht. We zien geen vernuftige vrouwen die een grap maken over de man. Ook zien we geen grappen over overspelige vrouwen. De gedragingen van de vrouwen worden juist eerder overdreven. De functie zit meer in het bevestigen van de bestaande rolpatronen waarbij de vrouw ondergeschikt is aan

de man en ze vergeleken wordt met een bezitting. Het doel is het (blijven) onderdrukken van de vrouwen om zo de rolpatronen in de maatschappij te bevestigen.

Toch zijn er ook glasschriften te vinden waarbij vrouwen niet per sé negatief afgeschilderd worden ten opzichte van hun man. Dat zijn dan voornamelijk glasschriften waarbij afgeweken wordt van de bestaande normen die golden met betrekking tot het huwelijk en relaties. Men werd geacht te trouwen met iemand van dezelfde leeftijd en stand.⁶⁵ Als hier vanaf werd geweken is dat een bron van vermaak. Vooral als een oudere vrouw met een jongere man trouwde.⁶⁶ Zo blijkt uit een voorbeeld in deel III, p. 16:

tot Bolswart.
Die dit schreef was jonk van jaaren,
Wou geerne met een wyze Vrou paaren.
N.G.
Een ander schreef' er onder:
Dees zagt een wyze Vrou, maar stont al onder trou,
Want daar N. Nar is man, daar is G. Gek de vrou.

Hier gaat een grappig effect uit van het woord *paaren*. Door het gebruik van dit woord met een vergelijking met mensen in het openbaar kan als verrassing gezien worden. Van het woord *paaren* gaat een seksuele lading uit en uitingen over seks vielen toch onder de taboesfeer volgens de toen geldende normen. Door het gebruiken van een gekuist woord valt er een ontlading.

En in deel III, p. 113:

Een Oud Man en een Jonge Vrou,
Is al den dag zorg, en ider nacht berou.

In deze twee voorbeelden is te lezen dat een groot leeftijdsverschil zorgde voor vermaak. In het eerste glasschrift wordt de jonge man vergeleken met een nar en de wijze (oudere) vrouw met een gek. In het tweede voorbeeld waarbij leeftijd naar voren komt, speelt het lichamelijke een rol. Overdag heeft de oude man zorgen om zijn jonge vrouw en 's nachts heeft hij berouw omdat hij lichamelijk niet meer in staat is haar te bevredigen. Ook hier wordt gebruikgemaakt van tegenstellingen. Dat is te zien in de woorden 'oud' versus 'jong' (regel 1) 'man' versus 'vrouw' (regel 1) en 'dag' versus 'nacht' (regel 2). Hier gaat een humoristische werking van uit. En dit wordt benadrukt door het rijmgebruik. Met deze tegenstellingen wordt er extra nadruk gelegd op de afwijkende normen die golden. Beide partijen voldoen niet aan de toen geldende bestaande normen en waarden. Humor wordt hier gebruikt om de bestaande normen te ondermijnen. Mensen moeten lachen om de overschrijding van de sociale grenzen. Humor heeft hier dan ook een sociale functie.

Samenvattend over humor en gender

Samenvattend op basis van deze voorbeelden zien we aan de ene kant dat de verhoudingen tussen mannen en vrouwen op het gebied van humor niet in balans zijn. De doelgroep van

⁶⁵ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 113.

⁶⁶ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 113.

de daarbij horende teksten is gericht op mannen. Vrouwen worden als onvolwaardig gezien of als een bezit. Daarnaast zijn ze op seks belust. Deze gedragingen of karaktereigenschappen zijn dan gezien vanuit het gezichtspunt van de man.

We zien daar ook uitingen van superieur gedrag. De man voelt zich verheven boven de vrouw. Dat was ook volgens de toen geldende normen en waarden zo. Humor werd daarin dan ook vooral gebruikt om die bestaande normen te bevestigen. Wellicht uit een saamhorigheidsgevoel om er maar voor te zorgen dat de mannen de vrouwen de baas bleven volgens de toen geldende normen. Aan de andere kant zien we dat humor ook gebruikt wordt om juist die bestaande normen te ondermijnen. Mannen en vrouwen werden geacht te huwen met iemand van dezelfde rang, stand en leeftijd. Gebeurde dat niet, dan kon men rekenen op afkeuring. Maar deze tegenstellingen waren ook een goede aanleiding om grappen over te maken.

2.3.2 Religie

Bij het onderwerp gender zagen we dat voornamelijk maatschappelijke normen bevestigd of ondermijnd werden met humor. Maar geldt dat ook voor glasschriften waarbij religie besproken wordt? Ten tijde van de 17^e eeuw waren er in Nederland spanningen op het gebied van religie. In de Republiek Nederland waren mensen met verschillende geloofsovertuigingen aanwezig en was er sprake van een complexe, verdeelde samenleving.

In het algemeen spreekt men van drie grote religieuze groeperingen. Zo was een derde van de bevolking gereformeerd, een derde katholiek en een derde doopsgezind.⁶⁷ Er was een grote diversiteit binnen het land maar ook binnen de gewesten was er verschil. Zo kon het zijn dat het platteland van een bepaald gebied voornamelijk katholiek was, terwijl binnen de steden het protestantisme het grootste aandeel had. Er gold dus geen overheersende godsdienst. Toch werd er vanuit de politiek een publieke godsdienst aangesteld en dat was het gereformeerde geloof. Daarnaast werd het protestantisme gedoogd en het katholicisme verboden.⁶⁸ Ondanks het verbod op het katholicisme moesten al deze groeperingen, vanuit pragmatische overwegingen, naast elkaar leven.

Binnen de glasschriften zien we wel dat de katholieken vaak het onderspit delven. Bekend was dat er veel polemische geschriften zijn tegen de katholieken. Dit had twee redenen zo staat beschreven in het boek *1650. Bevochten eendracht*.⁶⁹ Ten eerste had dat te maken met hun uitgangspositie (oorlog met het katholieke Spanje) en ten tweede met de toenemende aanhang van het katholicisme. Wellicht dat om deze redenen ook veel negatieve glasschriften te vinden zijn. Jelle Koopmans en Paul Verhuyck stellen in hun boek *Een kijk op de anekdotencollecties in de zeventiende eeuw* dat de vele papenspot onder andere een gevolg is van de religieuze twisten in de 16^e en 17^e eeuw. Maar zij geven ook aan dat het zeker al zo populair was in de Middeleeuwen.⁷⁰ Ook toen werden er al veel papengrappen gemaakt.

⁶⁷ W. Frijhoff en M. Spies, *1650 Bevochten eendracht*, Den Haag 2008, p. 352.

⁶⁸ W. Frijhoff en M. Spies, *1650 Bevochten eendracht*, Den Haag 2008, p. 352.

⁶⁹ W. Frijhoff en M. Spies, *1650 Bevochten eendracht*, Den Haag 2008, p. 352.

⁷⁰ J. Koopmans en P. Verhuyck, *Een kijk op anekdotencollecties in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1991, p. 103.

In ieder geval zijn er genoeg grappen te vinden waarbij de katholieken het doelwit zijn. Zo zijn er voorbeelden waarbij katholieken belachelijk worden gemaakt met behulp van seksueel getinte opmerkingen. Bijvoorbeeld in deel I, p. 8:

Glasschrift, te Groeninge in de Paas.
Jonge Dochters zijn geschapen
Voor Studenten, niet voor Papen:
Dies haat ik der Papen orden.
En ben een Student geworden.

Hier wordt aangegeven dat jonge dochters bedoeld zijn voor studenten en niet voor papen.⁷¹ Met papen orde wordt een soort van vereniging bedoeld voor katholieken. Wie zich aansloot bij die orde diende in kuisheid en in eenvoudige vroomheid te leven. De schrijver lijkt hier te suggereren dat de katholieken die zich aansloten bij zo'n orde niet altijd zo kuis leefden als dat ze doen voorkomen. De katholieke orde wordt hier eigenlijk bespot. Hier zien we dus twee tegenstellingen. Aan de ene kant het vrome kuis leven tegenover het studentenleven. Verder gaat er een seksuele lading van deze tekst uit. Er gaat een verrassing van uit omdat het onverwacht is dat een vrome katholiek in verband wordt gebracht met vrouwen en studenten, hetgeen leidt tot een komisch effect.

In het volgende voorbeeld in deel I, p. 11 zien we weer een bespotting van katholieken:

Wanneer de Bierdrinker is by de Tonne,
En de Monnik by de Nonnen,
En de Paap by de Bagijnen,
Dan is een ieder by de sijnen.

Indirect wordt hier een drinkaard vergeleken met een katholiek. Een ieder hoort thuis bij zijn eigen soortgenoten. Bekend was dat de kroeg en kerk concurrenten waren op het gebied van tijdverdrijf op zondag.⁷² Beide zagen de gewone man graag in hun 'huis'. Net als het vorige voorbeeld wordt hier gebruikgemaakt van een tegenstelling. En net als in het vorige voorbeeld gaat de bespotting over de levenswijze van de katholieken. Ze doen voorkomen dat ze een vroom, eenvoudig en kuis leven leiden maar volgens de auteur is dat niet zo. Hier wordt tegen een heilig huis aan geschopt door openlijk te suggereren dat de katholiek zich niet gedraagt volgens zijn eigen opgelegde regels.

De doelgroep op wie de humor gericht is, is de gewone man en vrouw. Zij lachen om de beschimping van het kerkelijk instituut. Het effect hiervan is uitsluiting van de katholieken. Tegenover het gebruik van tegenstelling zie je ook gelijkheid. Bierdrinken met een ton, monnik met non en paap met een bagijn. Die horen paarsgewijs bij elkaar. Door het gebruik van het rijmwoord *sijnen* zien we het onverwachte gebeuren. De spanning wordt eerst opgebouwd door drie keer achter elkaar een vergelijking te maken. Op dat moment weten we nog niet waar de clou naartoe leidt. De vergelijking kan nog alle kanten op. De clou lezen we in de laatste regel en dan voornamelijk door het laatste woord. Dan zien we de omwenteling, hetgeen een grappig effect geeft. Duidelijk is dat de katholieken het doelwit

⁷¹ Papen is een spotwoord voor katholieken. Verberckmoes 1998 (zie noot 7), p. 155.

⁷² Verberckmoes 1998 (zie noot 7), p. 235.

van de grappen zijn. Een ander voorbeeld waarbij priesters het doelwit zijn vinden we in deel I, p. 85:

Toen de Kelcken waren van hout,
Waren de Priesters van gout,
Nu de Kelcken zijn van zulken Metaal,
Zijn 't houte Priesters al te maal.

Hier wordt een vooraf- en een achteraf situatie geschetst. Met het gebruiken van een homofonie van het woord hout in combinatie met metalen (goud en metaal) creëert Sweerts een grappig effect. Goud en metaal zijn onwrikbare metalen en de priester blijkt toch gebrekkig. Toen de kelken nog gewoon van 'hout' waren, waren de priesters van goud. Ze werden positief beoordeeld. Maar nu de kelken van metaal zijn, zijn de priesters allemaal gebrekkig.⁷³ Hier wordt dus mee bedoeld dat de waardering voor priesters is afgenomen.

Wellicht dat de katholieken zich teveel verrijkten waardoor ze niet opgewassen waren tegen deze verleidingen en niet zo sterk waren als metaal en goud.

Ook hier is de functie van humor te zien als een vorm van agressiviteit tegen een bepaalde doelgroep. Met als doel uitsluiting van een bevolkingsgroep, in dit geval de katholieken. De schrijver voelt zich duidelijk superieur aan katholieken. De katholieken zijn het doelwit in negatieve zin en daar is een soort van agressie tegen gericht. In onderstaand voorbeeld zijn het wederom de katholieken die het doelwit zijn. Zo lezen we in deel I, p. 147:

Die sijn huis wil houden suiver,
Wacht zich voor Papen als voor den duivel;
Want een Paap is de alderboosste geest,
Mids hy ander mans wijven bekruipt, en voor kruis noch besweering vreest.

Nu krijgt de lezer een waarschuwing. De waarschuwing is dat men op moet passen voor katholieken. Je moet er zelfs net zo voor waken (wacht) als voor de duivel. De katholiek is als een boze geest. Behalve als hij een andermans vrouw 'bekruipt' en je niet bevreesd bent voor kruis en bezwering.

Ook hier gaat een superieure werking uit van humor. Hier wordt echt een groep schade toe berokkend, de katholieken. Maar ook is hier sprake van een ongepastheid. Het is ongepast om een katholiek te vergelijken met een duivel. Door het gebruik van vergelijkingen wordt een ongepastheid gecreëerd. En dat geeft redenen om te lachen. We zien hier een humoristische incongruentie.

De meeste glasschriften waarbij religie in het spel is, zijn gericht op katholieken, die de scheldnaam papen krijgen. De vraag is of de glasschriften ook bedoeld waren om grappig te zijn. En waarom zouden ze grappig worden bevonden? Wellicht omdat hier een doelgroep wordt uitgelachen. Op die manier bereik je saamhorigheid bij een bepaalde groep. Dat

⁷³ INL, Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Betekenis van hout opgezocht.
<<http://www.inl.nl/zoekresultaten?q=hout>> (20-05-2015).

lachen kan dan weer gebaseerd zijn op angst. Er zijn ook teksten te vinden waarbij meerdere groeperingen uit de maatschappij beschimpd worden. Bijvoorbeeld op pagina 2 uit deel II:

In 't Stadhuis.
Vond men oit een oprecht Chisten,
Onder Papen of Juristen?
Neen. Geen.

In dit voorbeeld is te lezen dat zowel juristen als katholieken niet te vertrouwen zijn. De auteur stelt het als vraag maar geeft een dubbel antwoord terug met 'Neen. Geen'. Papen en juristen worden dus niet gezien als oprechte christenen. Van een jurist mag men een bepaalde oprechtheid verwachten maar de werkelijkheid is anders volgens dit opschrift. Bekend is dat juristen gewantrouwd werden en dat zij vaak doelwit waren van grappen.⁷⁴ Ze werden gewantrouwd omdat ze vaak uit eigenbelang handelden. Dat wantrouwen geldt ook voor katholieken. Handelden zij ook meer uit eigenbelang zoals juristen?

Net als in het voorbeeld met de kelken kan het zijn dat de papen zich teveel verrijkten. De grap valt onder de taboesfeer. Volgens de etiquette van het lachen mocht men anderen niet belachelijk maken en zeker niet mensen die hoog in aanzien stonden. Hier gebeurt dat wel degelijk en krijgen ze ook nog het verwijt niet oprecht te zijn. Ook hier hebben we te maken met superieur gedrag. De schrijver voelt zich verheven boven katholieken en juristen en valt ze zelfs aan. In deel II, p. 15 worden ook meerdere groeperingen aangevallen:

Te Rotterdam, tot Krijn-baas, in de Kuyl.
Die een Wolf vertrouwt in 't velt,
En een Jood zijn gelt,
En een Paap zijn ziel,
Dat is wel een groote Kakhiel,

Net als in het voorbeeld van de bierdrinker en zijn ton zijn hier paren die bij elkaar horen zoals een jood met zijn geld. Hier wordt de lezer gewaarschuwd om niet iedereen te vertrouwen. Indien je een wolf in het veld vertrouwt, je geld vertrouwt aan een jood en je ziel aan een paap, dan is dat onacceptabel. Je wordt dan gezien als het achterste gedeelte van de voet, oftewel een achterlijk persoon.⁷⁵ Door iemand te vergelijken met een kakhiel beledig je als het ware iemand. De aangesproken persoon wordt hier aangevallen op zijn domheid.

De schrijver gebruikt hier stereotiepe uitdrukkingen zoals wij ze nu ook nog kennen (joden en geld) om de nadruk te bevestigen op de gevolgen van de domme acties. Van het woord kakhiel gaat dan ook de humor uit. Het komt als een verrassing over om daarmee vergeleken te worden. En dat werkt humoristisch. Een voorbeeld met meerdere groeperingen lezen we ook in deel II, p.118:

⁷⁴ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 95.

⁷⁵ INL, Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Betekenis kakhiel
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M025841.re.37&lemmodern=kakhiel>> (27-05-2015).

Domines, Papen en Predikanten,
Al gaanze in 't swart, ten zyn geen Santen.

De strekking van deze tekst is om niet zomaar op het uiterlijk of het beroep van een religieuze leider af te gaan. Ook al zijn ze correct gekleed, het zijn niet allemaal heiligen. Hier zit duidelijk een woordgrap in door het gebruik van het woord 'Santen'. Van een dominee, paap en predikant verwacht men keurig gedrag maar hier wordt aangetoond dat het juist geen heiligen zijn. Hier lezen we dus een tegenstelling. Door het gebruik van tegenstellingen in combinatie met het woord Santen is een grappig effect gecreëerd. En ook hier worden bestaande normen ondermijnd. Het is ook hier weer een aanval op onder andere de katholieken. De functie van humor moet hier eerder gezocht worden als uiting van verzet. In deel III, p. 7 zien we een ander voorbeeld waarbij humor ingezet wordt als uiting van verzet:

Wie Christelijk op aard als Christen wil regeeren,
Die zy Schriftuur een swaert, om zielen te bekeeren:
Maar wie voor 't heilig Woord gebruikt soldaat en swaert,
Schoon men hem, Christ'lijk noemt, 't en is geen Christens aart.

Hier gaat het erom wat christelijk regeren is. Uitgelegd wordt dat het niet christelijk is om iemand onder dwang van geweld te bekeren. Ook hier is weer een woordgrap te zien door het gebruik van een homofonie met het woord *swaart* en *swaert*. Daarnaast rijmen deze woorden weer mooi met *aard* en *aart*. En dat zijn ook weer voorbeelden van homofonie. Of hier echt sprake is van humor in de functies zoals we ze eerder benoemd hebben, valt te betwijfelen. Dit lijkt toch echt een aantijging tegen de overheerser. Behalve dan door het gebruik van taal om humor te laten zien valt er weinig te lachen. Wellicht is er een dubbelzinnigheid te zien in hoe je je doet voorkomen (christelijk) en wat je werkelijke aard is (niet christelijk).

Samenvattend over humor en religie

Uit deze voorbeelden komt naar voren dat de katholieken vaak het doelwit van de grappen zijn. Daarnaast zien we vooral waarschuwingen om bepaalde doelgroepen (papen) niet te vertrouwen. Ook bij dit type glasschriften wordt gebruikgemaakt van tegenstellingen en verrassingen om een komisch effect te creëren. Humor wordt gebruikt om afstand te scheppen. Dat zien we terug door de aanvallen op groeperingen. Deze aanvallen op voornamelijk katholieken komen voort uit een angstgevoel. Het Zuiden was nog maar net bevrijd van Spanje en het bijbehorende katholieke geloof. Zoals ik eerder aangaf was die angst gegrond. Het katholicisme nam in populariteit toe en dat moest bestreden worden. Daarom werden juist de aanhangers van dit geloof aangevallen. Humor had dan een functie om de onderdrukking van de katholieken te bewaren. Daarnaast werkte humor ook als uitsluiting. Door de katholieken uit te sluiten werd de positie van hun tegenstanders veiliggesteld.

2.3.3 Scatologie

Bij de teksten waarbij religie besproken werd was het vooral te doen om het belachelijk maken van een bepaalde groepering in de maatschappij. En voornamelijk de katholieken waren het mikpunt van spot. Zij werden in diverse teksten aangevallen. Als we kijken naar scatologische glasschriften, waarin grappen gemaakt worden met pies en poep, zien we een ander patroon.

Bekend is dat in de 17^e eeuw grappen vaak te maken hadden met plas en poep.⁷⁶ Het gebruik van scatologie was een vaak gebruikt middel om mensen aan het lachen te krijgen. Voornamelijk omdat het openlijk bespreken van plas en poep onder de taboesfeer viel. Het aantal glasschriften waarbij poep en plas ter sprake komt is niet groot. Wellicht was het glasschrift niet het meest geschikte middel voor dit onderwerp. We zien scatologische uitingen namelijk wel terugkomen in ander type opschriften zoals de secreten. Toch vinden we een aantal glasschriften waarbij dit onderwerp ter sprake komt. Zo valt in deel III, p. 5 het volgende glasschrift op:

in een Herberg, te Naarden.

Een dronk is een zeet⁷⁷ waart,
Al was de man niet een sch. .. waart.

Hiermee wordt bedoeld dat als men wat te drinken kreeg aangeboden door iemand, dat aanleiding was om er even bij te gaan zitten en een praatje te maken (regel). Ook al was die persoon het niet waard (regel 2).

De regel 'een dronk is een zeet waart' is een spreekwoord uit de 17^e eeuw. Door het toevoegen van de tweede regel krijgt de uitdrukking een nieuwe grappige betekenis hetgeen werkt als een ventiel. De nadruk ligt dan op het woord *sch...* Dit is een vorm van een ellipsis. Het is aan de lezer om zelf invulling te geven aan het woord maar iedereen weet dat het scheet moet zijn. Door het gebruiken van ongepaste woorden wordt een grappig effect gecreëerd wat werkt als een ventiel.

In eerdere teksten zagen we al dat Sweerts veelvuldig gebruikmaakt van vergelijkingen om een lach te ontlokken. Ook bij het thema scatologie zijn vergelijkingen te zien zoals in deel I, p. 12:

Wil je blijven gesont,
Pist so dikwils als een Hont;
En houdje achter poort altijd open:
Zo hoefje na geen Doctor te lopen.

Door de *je* te vergelijken met een *hont* krijg je een grappig effect. Het is immers onverwacht om een mens met een hond te vergelijken. En dat zorgt voor een verrassing. Hier is ook een incongruentie te zien door het gebruik van *achter poort*. Hier wordt natuurlijk niet de poort van je huis bedoeld maar je achterste. Dit zorgt voor een komisch effect. Verder zien we hier assonantie voorkomen met de klinker o (lange o en korte o). Ook dit zorgt voor een grappig effect. Er wordt zo nadruk gelegd op de woorden. En in deel III, p. 43 zien we wederom een vergelijking:

Te Naarden.

⁷⁶ Verberckmoes 1998 (zie noot 7), pp. 214-215.

⁷⁷ F.A. Stoett, *Nederlandse spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden*, Zutphen 1923-1925, p. 195.

Een hond en een man
Pissen over al an.

Het eerste voorbeeld kan gezien worden als een grappig advies. Plas zo als de hond en dan blijf je gezond. In het tweede voorbeeld wordt de man vergeleken met een hond, de man gedraagt zich net als een hond, door overal tegenaan te plassen, figuurlijk dan. Net als in het eerste voorbeeld zit de grap in de vergelijking tussen mens en dier. Door een persoon te vergelijken met een dier wordt een verwachtingspatroon doorbroken. Hetgeen weer reden is om te lachen. Daarnaast kan er gelachen worden omdat het hier een ontlading van een sociale spanning betreft.

In deel I, p. 54 is nog een ander soort opschrift te zien waar het gebruik van plas in voorkomt:

Dat ik een meysje wiste
Die Rozenobels piste;
Hoe haastig zoud' ik lopen
Om een zilverde Pispot te kopen!

Dit opschrift betekent zoiets als 'Als ik een meisje kende dat gouden munten⁷⁸ zou plassen, dan zou ik snel een zilveren pispot kopen'. Hier wordt een situatie geschetst die zich natuurlijk nooit voordoet. Het is natuurlijk niet mogelijk dat iemand gouden munten plast, maar als het gebeurt dan is alleen een zilveren pispot goed genoeg voor die persoon! We moeten hier lachen door het gebruik van zilveren pispot. Zo'n zilveren pispot zal niet gebruikt worden door de gewone bevolking. Daar zit dan ook de grap in want dat verwachten we niet. Hier gebruikt Sweerts wederom verrassing als techniek om de lezer te laten lachen en werkt humor als een incongruentie.

Samenvattend over humor en scatologie

Ondanks dat er niet veel voorbeelden beschikbaar zijn onder de glasschriften blijkt uit bovenstaande voorbeelden dat de gebruikte techniek om humor in te zetten bij scatologische teksten vooral in de vorm van tegenstellingen en vergelijkingen zit. Dieren worden bijvoorbeeld met mensen vergeleken. De doelgroep voor deze teksten is de gehele maatschappij. Iedereen kan zich ermee verbonden voelen. Bij scatologie zijn geen doelgroepen die aangevallen moeten worden. Niemand is echt het doelwit van de humor. Dat is ook niet nodig want er is bijvoorbeeld geen angst aanwezig wat als fundering dient voor de grap. Humor werkt hier verbindend voor de gehele maatschappij.

De functie van humor is hier anders dan bij teksten die religie en gender betreffen. Daar moesten bestaande normen ondermijnd of extra bevestigd worden. Humor functioneert hier dan ook voornamelijk als een ventiel. Plas en poep viel onder de taboesfeer en als er dan een grap over werd gemaakt kon dit een ontladende werking hebben.

⁷⁸ INL, Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Betekenis rozenobels
<<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M061293>> (23-05-2015).

Conclusie

In deze eindschrijft heb ik onderzocht welke technieken ingezet zijn om humor te bewerkstelligen bij de lezer om vervolgens een uitspraak te kunnen doen over de functie van humor. Als onderwerp heb ik het type glasschrift genomen van *de koddige teksten* van Hieronymus Sweerts. Ik heb me vervolgens gericht op de thema's gender, religie en scatologie.

Patronen en conclusie

Met behulp van voorbeelden heb ik laten zien dat er diverse technieken ingezet zijn om een humoristisch effect te creëren. Hier zijn een drietal patronen in terug te zien. Ten eerste wordt vaak de 'verrassingstechniek' gebruikt. Er gebeurt iets wat we niet verwachten waardoor er humor vanuit gaat. Ten tweede zien we (bijna) altijd diverse soorten van rijm terug in de teksten. Hiermee wordt een nadruk gelegd op woorden die vaak de clou betreffen. Een laatste terugkerend patroon is het gebruik van tegenstellingen en vergelijkingen. Tegenstellingen zoals jong-oud en arm-rijk en vergelijkingen met dieren. Ook hiermee bereikt Sweerts dat er iets onverwachts gebeurt waardoor we als lezer moeten lachen.

Als antwoord op mijn vraag welke functie humor vervulde in de teksten van Hieronymus Sweerts kunnen we concluderen dat dit meerdere functies betreft.

Algemeen kan men zeggen dat bij het thema gender humor vooral een functie vervulde om de bestaande rolpatronen te bewaren. Humor wordt dan gebruikt om de bestaande normen te bevestigen. Het betreft hier een soort van onderdrukkende humor. De teksten waren niet alleen om te lachen maar er zat duidelijk een sociale boodschap in. Vanuit het gezichtspunt van de man moest hij zijn vrouw de baas blijven en was de vrouw het doelwit van de grappen. We zagen bij deze voorbeelden duidelijk de kenmerken van de superioriteitstheorie terug.

Net als bij het thema gender zien we bij religie veel kenmerken van de superioriteitstheorie terug. Ook hier betreft de functie van humor een soort van onderdrukking. Deze onderdrukking is dan vaak gebaseerd op angst. Angst voor het katholicisme. Humor wordt hier gebruikt om de katholieke bevolking te onderdrukken. We kunnen dit zien als een soort van verzet. Daarbij zijn glasschriften natuurlijk het ideale middel om een uiting van verzet en onderdrukking te ventileren. Ze werden immers door veel mensen gelezen.

Voor wat betreft scatologie is duidelijk een andere functie van humor te zien. Humor heeft hier een ontspannende functie en het werkt duidelijk als een uitlaatklep. Het gaat hier om een universele humor. Waarschijnlijk vond men glasschriften waarschijnlijk niet de meest ideale locatie om scatologische grappen te maken aangezien er niet veel van terug te vinden zijn in de glasschriften.

Wel moeten er twee kanttekeningen gemaakt worden bij de conclusie. Als eerste hebben we het probleem van de inductie. Deze conclusie is gemaakt op basis van een beperkt aantal voorbeelden. Ik heb niet alle glasschriften onderzocht. De mogelijkheid bestaat dat andere glasschriften een andere functie laten zien.

Als tweede is nog het probleem met betrekking tot het verschil tussen de glasschriften en de teksten. Zoals ik eerder aangaf in hoofdstuk 2.2 ben ik bij dit onderzoek ervan uit gegaan dat

de teksten overeenkomen met de glasschriften. Maar het kan natuurlijk zijn dat deze niet overeenkwamen

Verder onderzoek

Rudolf Dekker vermeldt in zijn boek *Lachen in de Gouden Eeuw* dat bij humoristische teksten vaak gebruik wordt gemaakt van omkering om een lach te ontlokken.⁷⁹ Daarmee bedoelt hij dat bestaande normen op zijn kop worden gezet. In de glasschriften die ik heb onderzocht komt dit fenomeen bijna niet voor. Ook zien we geen glasschriften waarbij de vrouw de broek aan heeft en de man te kijk wordt gezet. Wellicht is het type opschrift hier niet voor geschikt. Dit omdat ze gelezen werden door een breed publiek waardoor er teveel mensen tegen het hoofd werden gestoten. Het kan natuurlijk ook uit overwegingen van Sweerts zelf geweest zijn. Misschien waren die glasschriften wel aanwezig maar heeft hij ze niet overgenomen. Hetzelfde geldt voor de grappen over religie. We zien veel grappen over katholieken. Was Sweerts zelf bang voor het katholiek geloof en gaf hij daar uiting aan door middel van deze teksten? Wellicht zijn dit interessante onderwerpen om verder onderzoek naar te doen.

⁷⁹ Dekker 1997 (zie noot 2), p. 114.

Bibliografie

Dekker, R., *Lachen in de Gouden Eeuw. Een geschiedenis van de Nederlandse humor*, Amsterdam 1997.

Dekker, R., 'Hard gelach in de Gouden Eeuw. Aernout van Overbeke en zijn moppen', *Literatuur* 14 (1997) 6, pp. 359-367.

Dekker, R. en Roodenburg, H., 'Humor in de zeventiende eeuw. Opvoeding, huwelijk en seksualiteit in de moppen van Aernout van Overbeke', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 (1984), pp. 243-266.

Frijhoff, W. en Spies, M., *1650 Bevochten eendracht*, Den Haag 2008.

Hobbes, T., *Leviathan. Renaissance*, Adelaide, 1999.

Huizenga, E., *Bitterzoete balsem. Geneeskunde, chirurgie en farmacie in de late Middeleeuwen*, Hilversum 2004.

Koopmans, J. en Verhuyck, P., *Een kijk op anekdotencollecties in de zeventiende eeuw*, Amsterdam etc. 1991. Atlantis 3.

Koppenol, J., 'Humor van de straat. De koddige en ernstige opschriften van Hieronymus Sweerts', In: Strien, T. van (red) en Zemel, R., *Daer omme lachen die liede*, Amsterdam 2005, pp.131-137.

Kuipers, G.M.M., *Goede humor, slechte smaak: een sociologie van de mop*. Amsterdam 2001. Diss. UvA.

Porteman, K. en Smits-Veldt, M.B., *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*, Amsterdam 2008.

Stipriaan, S. van, *Leugens en vermaak. Boccaccio's novellen in de kluchtcultuur van de Nederlandse renaissance*, Amsterdam 1996.

Sweerts, H., *Koddige en ernstige opschriften, op luyffens, wagens, glazen, uithangborden en andere taferelen*, Zaltbommel 1969.

Sweerts, H., *De tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. Amsterdam 1988.

Verberckmoes, J., *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*, Nijmegen 1998.